

УДК 65.012.4 (477)

Лапшин І.М.
аспірант,

Хмельницький національний університет

Lapshyn Igor
Postgraduate student
Khmelnytskyi National University**ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАСЕЛЕННЯ ЯК ДОМІНУЮЧИЙ ЧИННИК
РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ****LABOR POTENTIAL AS A DOMINANT FACTOR OF DEMOGRAPHIC
AND ECONOMIC PROCESSES DEVELOPMENT****АНОТАЦІЯ**

У статті глибоко досліджено поняття трудових ресурсів і потенціалу та встановлено його домінуючу роль у сучасних умовах розвитку як економічної, так і демографічної й соціальної сфер розвитку країни та населення. Розглянуто думки та комплексні підходи науковців до важливості розвитку людських трудових ресурсів та, зокрема, трудового потенціалу. Сформовано та запропоновано власне визначення трудового потенціалу. Розкрито сутність та основні властивості, що характеризують дане поняття, умови формування і подальшого впливу на головні сфери діяльності країни. На основі цього подано низку думок та рекомендацій з огляду на важливість питання розвитку трудового потенціалу. Запропоновано низку важливих регулюючих змін для поліпшення рівня трудового потенціалу країни.

Ключові слова: демографічна ситуація, економічні процеси, трудовий потенціал, розвиток, населення.

АННОТАЦИЯ

В статье глибоко исследованы понятия трудовых ресурсов и потенциала. Установлена его доминирующая роль в современных условиях развития как экономической, так и демографической и социальной сфер развития страны и населения. Рассмотрены мысли и комплексные подходы ученых к важности развития человеческих трудовых ресурсов и, в частности, трудового потенциала. Сформировано и предложено собственное определение трудового потенциала. Раскрыта сущность и основные свойства, характеризующие данное понятие, условия формирования и дальнейшего воздействия на главные сферы деятельности страны. Учитывая важность вопроса развития трудового потенциала, подано ряд мыслей и рекомендаций. Предложено ряд важных регулирующих изменений для улучшения уровня трудового потенциала в стране.

Ключевые слова: демографическая ситуация, экономические процессы, трудовой потенциал, развитие, население.

ANNOTATION

In the current conditions of total world's globalization of all processes, where the main engine of society development is the constant growing human demands and the need to meet such demands, which in turn leads all the people to constant and consistent development and improvement of the inherent labor properties and qualities. Due to the transition from industrial and post industrial to informational type of society, in the economic and demographic spheres of the country's development, the role of the population's intelligence level becomes far more significant than ever before. Here we got education and qualifications, health, culture and other abilities that can be attributed to this new level, which mainly determine the labor potential of both a separate man and the population as a whole. The population and a separate man itself as the creator of material and spiritual goods should be taken into account in the mechanism of application of labor potential. Therefore, the issue of country's labor potential formation has risen as a matter of the utmost importance for the improvement of demographic processes in Ukraine. The author considers that among

the main tasks of the socio-economic and demographic development research, the main deal is to identify and discover the labor potential of the country, its quantitative and qualitative specifics and characteristics. The article deeply investigates the concept of labor resources and potential. Its dominant role has been established in modern conditions of development, both economic and in particular, the demographic and social spheres of development of the country and the population. The author considers integrated approaches of scientists from different spheres, the importance of the development of human labor resources and in particular the labor potential. Forms and proposes its own definition of labor potential, the essence and the basic properties describes this concept. The conditions of formation and further impact on the main areas of activity of the country have also been revealed in the article. On the basis of which, the importance of the development of labor potential has been discovered. Finally the author of the article submitted a number of thoughts and recommendations, besides that, it is considered that only regulatory changes can improve the level of labor potential in the country.

Key words: demographic situation, economic processes, labor potential, development, population.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За умов глобалізації всіх світових процесів, завдяки переходу від індустріального та постіндустріального до інформаційного типу суспільства в економічній та демографічній сферах розвитку країни значної актуальності набуває роль рівня інтелекту населення, до якого можемо віднести освіту та кваліфікацію, здоров'я, культуру та інші здібності, які, головним чином, визначають трудовий потенціал як людини, так і населення країни загалом.

Оскільки економічні процеси тісно пов'язані з демографічною сферою, саме якісний розвиток трудового потенціалу зможе допомогти поліпшити економічну ситуацію в країні, що, своєю чергою, призводитиме й до підвищення соціальних стандартів та умов життя населення. Отже, демографічні процеси, що відбуваються всередині країни, зазнають позитивних змін, а основні показники демографічного розвитку зможуть вийти на якісно новий рівень.

Однак ефективність досягнення бажаних показників розвитку, безумовно, залежить як від внутрішньополітичних чинників, куди можна віднести політичну спрямованість та стабільність, так і від

зовнішньоекономічних чинників впливу. Головним чином, це проявляється у впливі глобалізаційних процесів, як політичних, так і економічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Щодо даного питання вже існує думка вчених, яка полягає у тому, що саме людина є центром у будь-якій сфері діяльності, яка розвивається під впливом соціальних законів (М.І. Долішній, В.Г. Костаков, І.С. Маслова, І.І. Лукінов, С.І. Пирожков, К.І. Якуба, В.С. Васильченко та ін.). Однак дослідження науковців, головним чином, здійснювалися без урахування потенціалу та важливості інвестування у сферу освіти, науки та здоров'я, а система оцінки трудового потенціалу та показників, які використовувалися для оцінки, сьогодні є недостатньо різноманітною та потребує розширення і більшої конкретики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Серед головних завдань дослідження соціально-економічного та демографічного розвитку – визначення та дослідження трудового потенціалу країни, його кількісних та якісних особливостей та характеристик.

Соціально-економічні перетворення, які мали місце в кінці 90-х років ХХ ст. в Україні, значно вплинули на стан сучасного трудового потенціалу, тому його поліпшення потребує застосування особливих методів та засобів для забезпечення стабільного розвитку. З погляду нової концепції формування людського потенціалу як визначального капіталу даний ресурс є одним із головних її складників. Особливої уваги дане питання набуває в умовах переорієнтації на інноваційну модель соціально-економічної сфери країни.

Постає необхідність перегляду концепції економічного розвитку в напрямі інтелектуального потенціалу як капіталу суб'єкта економічних відносин у державі. У таких умовах економічне зростання розглядається не як кінцева мета, а як своєрідний метод чи спосіб розвитку трудового потенціалу. Населення та людина як творець матеріальних та духовних благ повинні бути враховані в механізмі застосування трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щодо даного питання вже існує думка вчених, яка полягає у тому, що саме людина є центром у будь-якій сфері діяльності, яка розвивається під впливом соціальних законів [1].

Базуючись на узагальненні поглядів на сутність категорії «трудова потенція», виділено такі наукові напрями інтерпретації трудового потенціалу, як ресурсний та факторний, куди можемо віднести політично-економічний, соціально-економічний та демографічно-економічний, або ж просто демографічний, підходи.

Теоретично обґрунтував трудовий потенціал за допомогою ресурсного підходу В.Г. Костаков, який дав визначення трудового потенціалу як певного запасу праці, який перебуває в залеж-

ності від структури трудових ресурсів країни та їх загальної кількості [2].

Що стосується політично-економічного погляду на зміст трудового потенціалу, відзначаємо, що його відстоювали такі науковці, як В.К. Врублевський та В.М. Москвич, які, зокрема, мали погляд на трудовий потенціал з точки зору сукупного працівника, поєднаного з продуктивними силами [3; 4].

Трудові ресурси у цьому підході розглядаються як певна здатність індивідів до праці в межах суспільства, сукупність індивідів розглядається як кількісна характеристика загального трудового потенціалу [5–7].

На думку І.С. Маслової, трудовий потенціал – це соціально-економічна категорія, яка відрізняється за призначенням і своїм змістом від економіко-демографічної категорії й є загальною характеристикою сукупних здібностей суспільно корисної діяльності, які визначаються можливістю окремих індивідів, їхніх груп та всього працездатного населення за їх участю в трудових процесах [8].

Соціальний підхід, що є властивим соціально-економічним працям останніх років, і став новим напрямом у дослідженні трудового потенціалу. Йдеться про те, що у вивченні питання трудового потенціалу економічна наука має базуватися на першоджерелах, у цьому разі на понятті «потенціал», що являє собою силу, яка залежно від способів та методів її використання або створює блага для людини, або ж призводить до позбавлення цих благ.

Головним чином, саме через таке твердження в економічній науці з'явилося поняття соціально-трудова потенція, який являє собою характеристику самих індивідів. Загалом це поняття відображає якість таких методів, інструментів та механізмів, що звільнюють простір для створення та існування трудового потенціалу.

Трудовий потенціал має своєрідне визначення в демографічному підході, який характеризується як зведена економічна та демографічна трудова активність людей та описується середнім числом людино-років. Цей підхід уперше був викладений у публікації І.І. Лукінова про зв'язок між відтворенням і використанням трудового потенціалу. У публікації визначено роль і місце окремих поколінь у створенні та формуванні трудового потенціалу [9]. Підхід базується на принципі можливої демографії [10–12].

У цьому підході життєвий потенціал формується кількістю майбутніх років життя людини або групи людей певної вікової категорії. Однак існує суттєвий недолік такого підходу, який проявляється у тому, що розрахунок обчислюється за умови незмінності існуючого рівня смертності та зайнятості.

Окрім того, як зауважує К.І. Якуба, неврахованими можуть залишитися потенційні запаси незайнятого населення під час визначення обсягів трудового потенціалу [13]. Головним чином, це відноситься до сіл, де дуже низьким

є рівень зайнятості і значних розмірів сягає кількість працездатних безробітних людей.

Відзначимо, що в державних документах визначення терміна «трудоий потенціал» має певну особливість. Так, наприклад, у схвалених Розпорядженням прем'єр-міністра України в 2009 р., «Основних напрямках розвитку трудоого потенціалу в Україні на період до 2017 р.» під трудоим потенціалом розуміємо загальну кількість громадян працездатного віку, які за певних індивідуальних ознак, таких як стан здоров'я, психофізіологічні особливості, соціально-етнічний менталітет, фаховий, освітній та інтелектуальний рівні, мають можливість та намір проводити трудову діяльність. Зазначимо, що дане трактування враховує сутність терміна «потенціал» лише обмежено. Тут потенціал визначається як можливість, що існують у прихованій формі та за певних умов можуть виявитися.

У Розпорядженні також зазначається, що однією з головних причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання програмним методом є проблема демографічної кризи, зокрема високий рівень передчасної смертності населення та критично низький рівень народжуваності. Отже, можна зробити висновок про тісний взаємозв'язок між розвитком демографічної сфери, трудоого потенціалу та економіки держави [14].

Загалом, розглядаючи наукові праці з питань розвитку трудоого потенціалу, проводячи аналіз понятійного апарату та дослідження законодавчих аспектів, потрібно зазначити, що під трудоим потенціалом недоцільно розуміти лише трудові ресурси та працездатне або економічно активне населення, оскільки це вступає в суперечність з етимологією слова «потенціал».

Сьогодні більш прийнятним є розуміння трудоого потенціалу за ототожнення його з трудовими можливостями як окремої людини, так і всього населення. Трудоий потенціал враховує вже сформовані якості, що дають змогу індивіду займатися конкретною трудовою діяльністю, а також усі йому притаманні вміння, знання та навички, що ще можуть бути розвинуті.

Це, своєю чергою, формує з людини активно-го творця як матеріальних, так і духовних благ у суспільстві, що додатково вказує на взаємозалежність демографічної та економічної сфер. Зауважимо, що при цьому головним двигуном розвитку суспільства є постійно зростаючі потреби людини та необхідність задоволення таких потреб, що, своєю чергою, змушує людство постійно розвивати та вдосконалювати притаманні йому трудові властивості та якості.

Зміна свідомості суспільства під впливом економічних чинників притягнула погляди вчених та змінила їх ставлення до поняття трудоого потенціалу. Українські науковці визначили сутність, критерії та основні складники інтерпретації трудоого потенціалу з погляду етимології даного поняття. У цьому разі трудоий потенціал розглядається низкою можливос-

тей та обмежень, які можуть бути застосовані під час діяльності людини [15].

На нашу думку, найбільш удале та глибоке визначення трудоого потенціалу дали такі науковці, як В.П. Антонюк та Н.Д. Лук'яненко: трудоий потенціал являє собою комплексну, цілісну низку можливостей як окремої людини, так і суспільства в рамках діяльності чи активності, спрямованої на використання праці, причому ця діяльність може бути як підприємницькою, так і інноваційною [16].

Окрім того, зазначається, що як окрема людина, так і населення без будь-яких статовікових обмежень та намірів являє собою своєрідний носій трудоого потенціалу, де враховуються всі стадії його розвитку, починаючи від його формування та закінчуючи використанням та трансформацією.

Відзначимо, що під низкою можливостей розуміється здатність до продуктивної праці та отримання нових знань, уміння використовувати інструменти праці, технології та способи трудової діяльності. Дане твердження, головним чином, стосується якісного складника трудоого потенціалу. Однак розгляд трудоого потенціалу з погляду кількісних чи якісних показників не зовсім коректний, науковці зауважують, що лише в єдності цих показників полягає істина.

На нашу думку, трудоий потенціал є кількісним виміром якісних характеристик та особливостей людини. Сюди можна віднести талант, природні здібності, рівень кваліфікації, освіти та досвід. Дані характеристики використовуються в процесі виробництва матеріальних і духовних благ та створення умов для безпеки соціально-економічних і демографічних умов життєдіяльності населення.

Відзначимо, що широке коло дослідників називають схожий підхід інтегральним, або ж комплексним, та є його прихильниками. Даний підхід розуміє трудоий потенціал в об'єднанні його кількісних та якісних категорій. Зокрема, Д.П. Богиня та О.А. Грішнова визначають зміст трудоого потенціалу як інтегральну оцінку кількісних і якісних характеристик економічно активного населення [17].

Що стосується комплексної характеристики трудоого потенціалу, відзначимо, що в першій половині 90-х років ХХ ст. Комітет ООН із програми розвитку розробив індекс людського розвитку, або ж потенціалу, який пов'язаний та характеризує демографічну та соціально-економічну сфери. Цей індекс визначається як середньоарифметичне значення з таких показників, як:

- очікувана тривалість життя;
- рівень освіти;
- рівень бідності;
- рівень безробіття населення;
- ВВП на душу населення.

За даною методикою розрахунок кожного показника зведеного індексу проводиться за фіксованими стандартами мінімальних і максималь-

них значень показників, з якими порівнюються і фактичні показники кожної країни [18–20].

Однак індекс має певні недоліки через малу кількість параметрів. Хоча й застосування даного індексу в міжнародних порівняннях є досить інформативним. Що стосується оцінки трудового потенціалу, система показників є недостатньо різноманітною та потребує розширення і більшої конкретики. Для подальшого розроблення кількісної оцінки трудового потенціалу та більш повної характеристики чи оцінки трудового потенціалу доречним може стати використання таких сфер життєдіяльності, як охорона здоров'я, науковий та освітній потенціал [21].

Коли держава інвестує в людський капітал, вона, таким чином, формує міцне підґрунтя як для економічного розвитку, так і для розвитку демографічної сфери та, що не менш важливо, забезпечує свою національну безпеку й конкурентоспроможність на міжнародній арені. Розглядаючи головні складники, які стосуються інтелектуальних інвестицій у населення, відзначимо, що переважно це витрати на освіту та науку.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом, ураховуючи сучасні умови, головні особливості та характеристики розвитку нашої економіки та економічну активність населення, існуючі нерегульовані питання у сфері правового забезпечення та розвитку трудового потенціалу, можемо прийти до висновку, що головним пріоритетом соціально-економічної та демографічної політики України повинен стати механізм відтворення, формування та вдосконалення трудового потенціалу.

Що стосується підвищення ефективності трудового потенціалу, то для цього потрібно постійно аналізувати динаміку змін його кількісних та якісних критеріїв, створити методіку, яка могла б урахувати чинники та характеристики трудового потенціалу. Відзначимо, що вплив на створення та застосування трудового потенціалу мають правові та соціально-економічні чинники, тому проблема поліпшення та вдосконалення чинної законодавчої бази установ розвитку людини та створення умов для впровадження міжнародних стандартів є надзвичайно актуальним питанням, що потребує конкретних та невідкладних рішень.

Додамо також, що трудовий потенціал являє собою невід'ємну частину економічного, а отже, демографічного потенціалу країни. Саме оптимальне відношення людських, природних та виробничих економічних ресурсів визначає ефективність використання трудового потенціалу. Сьогодні регулювання зайнятості населення та переосмислення проблеми розвитку трудового потенціалу є необхідним чинником розвитку держави в умовах актуальних ринкових перетворень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика / М.І. Дольшній та ін. Київ, 1994. Ч. 1.

2. Костаков В.Г., Попов А.А. Интенсификация использования трудового потенциала. *Социалистический труд*. 1982. № 7. С. 109.
3. Врублевский В.К. Развитой социализм: труд и НТР. *Очерки теории труда* : монография. Москва, 1984. 240 с.
4. Трудовые ресурсы: эффективность использования : монография / И.С. Маслова и др. Москва : Наука, 1988. 264 с.
5. Население и трудовые ресурсы : справочник / сост. А.Г. Новицкий. Москва : Мысль, 1990. 398 с.
6. Труд и заработная плата в СССР : словарь-справочник / под ред. З.С. Богатыренко ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экономика, 1989. 401 с.
7. Гольдин Л.И. Актуальные проблемы развития трудового потенциала общества зрелого социализма. *Вопросы философии*. 1982. № 5. С. 3.
8. Маслова И.С. Трудовой потенциал советского общества. *Вопросы теории и методологии исследования*. Москва, 1987. С. 14.
9. Лукинов И.И. Економічні трансформації (наприкінці ХХ ст.). Київ, 1997. 455 с.
10. Демографический энциклопедический словарь / под ред. Д.И. Валентей. Москва : Сов. энциклопедия, 1985. 608 с.
11. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении : монография. Киев : Наук. думка, 1992. 175 с.
12. Трудовая активность женщин / В.С. Стешенко и др. Киев : Наук. думка, 1984. 235 с.
13. Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2007. 362 с.
14. Про схвалення концепції загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2009 р. п. 851-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-%D1%80> (дата звернення: 04.03.2019).
15. Управління трудовим потенціалом : навчальний посібник / В.С. Васильченко та ін. Київ : КНЕУ, 2005. 403 с.
16. Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення : монографія / Н.Д. Лук'яненко та ін. Донецьк, 2004. 339 с.
17. Богина Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2009. 313 с.
18. Ильин В.А., Смирнова Н.А., Тимофеева Я.Б. Качество трудового потенциала населения Вологодской области. Вологда : ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 1998. С. 10.
19. Римашевская Н.М. О методологии определения качественного состояния населения. *Демография и социология*. 1993. Вып. 6. С. 7–21.
20. Статистичні дані Організації Об'єднаних Націй. Щорічна доповідь щодо людського розвитку. URL : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/human-development-report-2016.html> (дата звернення: 04.03.2019).
21. Хлопова Т.В., Дьякович М.П. К оценке трудового потенциала предприятия. *Социс*. 2003. № 3. С. 67–74.

REFERENCES:

1. M. I. Dolyshniy and others (1994) *Sotsialno-trudoviy potentsial: teoriia i praktyka* [Socio-Labor Potential: Theory and Practice]. Kyiv: vol. 1
2. Kostakov V.G., Popov A.A. (1982) *Intensifikatsiya ispol'zovaniya trudovogo potentsiala: Sotsialisticheskiy trud* [Intensification of the use of labor potential: socialist labor]. no. 7, 109 pp.

3. V. Vrublevsky (1984) *Razvitoy sotsializm: trud i NTR. Ocherki teorii truda* [Developed socialism: labor and scientific and technological revolution. Essays on the theory of labor]. Moscow : 240 pp.
4. I.S. Maslova, V.M. Moskvich, A.G. Kosaev and others (1988) *Trudovye resursy: effektivnost' ispol'zovaniya: koll. Monografiya* [Manpower: efficiency of use: monograph]. Moscow : Nauka. pp 264.
5. A.G. Novitsky. (1990) *Naselenie i trudovye resursy: spravochnik* [Population and labor resources: reference book]. Moscow : Mysl', pp 398.
6. Z.S. Bogatyrenko (1989) *Trud i zarobotnaya plata v SSSR: clovar'-spravochnik (pod red. Z.S. Bogatyrenko. – 2-e izd., pere-rab. i dop)* [Labor and wages in the USSR: dictionary-reference book] (ed. Z.S. Bogatyrenko. – 2nd ed., remade and add.) – Moscow : Economy. pp. 401.
7. Goldin L.I. (1982) *Aktual'nye problemy razvitiya trudovogopotentsiala obshchestva zrelogo sotsializma* [Actual problems of the development of the labor potential of a society of mature socialism]. Voprosy filosofii [Philosophy Questions]. № 5. – pp. 3.
8. Maslova I.S. (1987) *Trudovoy potentsial sovetskogo obshchestva. Voprosy teorii i metodologii issledovaniya* [Labor potential of the Soviet society. Questions of the theory and methodology of research]. Moscow : pp. 14
9. Lukinov I.I. (1997) *Transformatsii naprykintsi 20-ho storichchia* [Economic transformation at the end of the 20th century]. Kyiv : pp. 455.
10. D.I. Valentine (1985) *Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar': pod red. D.I. Valentey* [Demographic Encyclopedic Dictionary: ed. by. D.I. Valentine]. Moscow: Sov. Encyclopedia., – pp. 608.
11. PyrozHKov S.I. (1992) *Trudovoy potentsial v demograficheskom izmerenii: monografiya* [Labor potential in the demographic dimension: monograph]. Kyiv: Nauka, pp. 175.
12. VS Stetshenko, VP Piskunov, L.V. Chuiko and others (1984) *Trudovaya aktivnost' zhenshchin* [Labor activity of women] (Academy of Sciences of the USSR, Institute of Economics) Kyiv: Nauka, Dumka, pp. 235
13. Yakuba K.I. (2007) *Zhyttievyyi i trudovyi potentsial silskohonaselenia Ukrainy. Teoriia, metodolohiia, praktyka, monohrafiia* [Life and labor potential of rural population of Ukraine. Theory, methodology, practice, monograph]. Kyiv : NSC IAE, pp. 362
14. The Cabinet of Ministers of Ukraine 2009, On approval of the concept of a national target social program for the preservation and development of the labor potential of Ukraine for the period up to 2017: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 2009, n 851-p, Kyiv. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-%D1%80> (referral date: 04.03.2019).
15. Vasilchenko VS, Grinenko AM, Grishnova O.A., Kerb L.P. (2005) *Upravlinnia trudovym potentsialom : Navch. posib* [Management of labor potential: Teaching. Manual] Kyiv : KNEU, pp. 403 p.
16. ND Lukyanchenko, VP Antonyuk, L.V. Shawl and others (2004) *Rehionalni problemy formuvannia trudovoho potentsialu i shliakhy yikh vyrishennia: (kol. Monohrafiia)* [Regional problems of formation of labor potential and ways of their solution: coll. Monograph]. Donetsk, Donetsk nats Univ., pp. 11. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics of Industrialists
17. Bohynia D.P., O.A. Hrishnova (2009) *Osnovy ekonomiky pratsi : navch. posibnyk* [Basics of labor economics: teach. Manual]. Kyiv : Znannia-Press, pp. 313.
18. Ilyin V.A., Smirnova N.A., Timofeeva Ya.B. (1998) *Kachestvo trudovogo potentsiala naseleniya Vologodskoy oblasti* [The quality of the labor potential of the population of the Vologda region]. Vologda: VSCC CEMI RAS, pp. 10.
19. Rimashevskaya N.M. (1993) *O metodologii opredeleniya kachestvennogo sostoyaniya naseleniya: Demografiya i sotsiologiya* [On the methodology for determining the qualitative state of the population: Demography and sociology]. Moscow : vol. 6. pp. 7–21.
20. United Nations Statistics (2016) *Shchorichna dopovid shchodo liudskoho rozvytku* [Annual Report on Human Development] URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/human-development-report-2016.html> (application date: 04/03/2019).
21. Khlopova T.V., Dyakovich MP (2003) *K otsenke trudovogo potentsiala predpriyatiya* [To the assessment of the labor potential of the enterprise]. Socis, № 3. pp. 67–74.